

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

סיום מסכת במקום תענית בכורים, ההכנות לליל הסדר

סיום מסכת במקום תענית בכורים

בערב פסח צריכים הבכורים להתענות זכר לנס הצלתם ממכת בכורות במצרים. אולם רבים נהגו לפטור עצמם מתענית זו על ידי השתתפות בסעודת סיום מסכת, שהיא סעודת מצוה¹. הפוסקים חלוקים האם הנהגה זו טובה ונכונה. פוסקים רבים כתבו שמאחר וירדה חולשה לעולם ואם יתענו הבכורים בערב פסח יקשה עליהם לקיים את מצוות ליל הסדר כסדרן, אפשר להקל ולהשתתף בסעודת סיום מסכת ובכך להפטר מהתענית. מאידך טענו רבים שקולא זו היא "שלא על פי הוראת חכמים" (לשון שו"ת תשובה מאהבה). למעשה, בימינו רבים מאוד אינם מתענים אלא סומכים על המקלים ויש על מה לסמוך. אך נראה שמי שיכול להתענות והדבר לא יפריע לו לקיים את מצוות החג, ראוי שיתענה, כפי הוראת מרן הגראי"ה קוק זי"ע².

עריכת שלחן הסדר

את שלחן הסדר יש לערוך מבעוד יום משני טעמים. ראשית מאחר ועיקר עניינו של הסדר הוא 'והגדת לבנך' יש לערוך את השולחן מבעוד יום כדי להתחיל את הסדר כמה שיותר מהר על מנת שהילדים לא יהיו עייפים ויוכלו להתרכז. שנית, באופן זה אנו מראים שאנו בני חורין, שכך דרכם של בני חורין אשר שולחנם ערוך זמן רב לפני סעודתם³. על השולחן יש להניח את הכלים הנאים ביותר, זכר ליציאת מצרים בה נתן לו ה' יתברך כלי כסף וכלי זהב משלל המצרים. את מקום הישיבה יש לסדר בכרים וכסתות באופן שיהיה נוח לשבת ולהסב שם כדרך בני חורין⁴.

מקורות והערות

1. סעודת סיום מסכת היא סעודת מצוה (רמ"א יו"ד סי' רמו סע' כו). בעניין זה אמרתי להציג פלפול שהעליתי בגמרא במסכת שבת העוסק בענייני סיום.

בגמרא שבת (ק"ח ב) "ואמר אביי תיתי לי דכיחזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן".

הנה יש לדקדק במאמר זה כמה דקדוקים. א. שינוי הלשון, דאביי כשראה 'צורבא מרבנן' עבד יו"ט לרבנן ולא לצורבא מרבנן. ב. מה פירוש שלים מסכתיה. ג. למה דווקא אביי הוא העושה כן ד. מהו יו"ט לרבנן. ה. מה פירוש מאמר תיתי לי.

ובדברי רש"י צ"ב, שרש"י (ד"ה דשלים מסכתיה) כתב "דשלים מסכתיה, שגרסה". ואמאי ציין רש"י שסיים המסכת בגרסה? וכי אם סיים בעיון לא היה ראוי לעשות יו"ט? ואולי זהו ק"ו, אלא שהיה הו"א דדווקא בסיום בעיון היה עושה יו"ט ובא רש"י לאפוקי ולומר דאף בגרסה, ק"ק לומר כן, לפי שא"כ היה לו לרש"י למימר אפי' בגרסה, ועוד דמהיכא תיתי שאם סיים בגרסה לא ניעביד יו"ט?

עוד פירש רש"י (ד"ה עבידנא) דאביי עשה היו"ט לתלמידים, שראש ישיבה היה. וצ"ב דהלאמרין הכא דעבד יו"ט לרבנן ולא לצורבא מרבנן והנה רש"י בתענית (ד א ד"ה צורבא מרבנן) כתב דתואר צורבא מרבנן הוא דווקא לת"ח צעיר ואילו לזקן קרינן ההוא מרבנן, והנה כאן קורא לתלמידים בשם רבנן? ולכא' נראה לתרץ שפשוט שלתלמידים שפיר קרינן רבנן ורק לת"ח מבוגר לא קרינן צורבא מרבנן [ובעצם כלל זה שכלל רש"י ק"ק מברכות יט א דשם קרינן לשמואל צורבא מרבנן].

עוד צ"ב מאי נפ"מ בזה שהיה ראש ישיבה? האם רק על ראש ישיבה חל החיוב לשמוח בשמחתה של תורה ושאר אדם לא?

ועיין במהרש"א בח"א שכתב לבאר מפני מה התחיל אביי בצורבא מרבנן וסיים ברבנן. וז"ל, "התחיל בצורבא מרבנן ומסיים ברבנן עבידנא יום טוב לרבנן, ר"ל דכיחזינא לתלמידים שהם מקרו צורבא מרבנן, או שפי' חוזק מדרבנן כפי' הערוך והם ודאי יחידים דשלמו מסכת ללמוד כולה בשלימות עבידנא יומא טבא לכל רבנן כאלו חזינא דכולם למדו בשלימות עד סיומא וסמך לזו הסעודה איתא במדרש דעושין סעודה לסיומא של תורה וע"כ נקראת הסעודה זו בלשון סיום דבעי דשלים מסכתא וק"ל".

ולפי דברי מהרש"א יש ליישב כל השאלות דלעיל.

דבמה ששינה הלשון מצורבא מרבנן לרבנן, מתבאר שהצורבא מרבנן הוא המסיים, שלא כולם זוכים לסיים מסכת, וכדהביא המהרש"א מהערוך שפירוש צורבא הוא מלשון חוזק. וכדאמרין (קהלת רבה פ"ז פכ"ח) "בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן ק' למשנה, יוצאין מהן עשרה

לתלמוד, יוצא מהם אחד להוראה, הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי". ושאר התלמידים שאינם חזקים כמוהו לא נקראו אלא רבנן.

ופירוש שלים מסכתיה הוא שלמד כולה בשלימות. ולכן פירש רש"י בגרסה, לא לומר שלימוד העינו אינו, אלא לומר שאינו נקרא בשלימות עד שלא ידע המסכת גם בגרסה וכדאמרינן (ברכות סד א) "שלחו להתם, סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני קודם, שהכל צריכין למרי חטיא", וע"ע בהוריות (יד א). ויש לבאר דשלחו להתם איזה מהם קודם, אבל לשלמות צריך בין לזה ובין לזה, ורק לעניין קדימה וחשיבות יש חשיבות לגרסה, לכן פירש רש"י שסיים המסכת בגרסה שבזה הוא השלמות. [ויש להאיר בלשון הגמרא שאמרה 'שלים מסכתיה' ולא 'שלים מסכתא', דהיינו שכשהשלים המסכת הרי היא שלו, תורה דיליה היא, ובא רש"י לומר שאינה שלו עד שלא סיימה בגרסה ובקי בה, וע"ע במסכת ע"ז (יט א) "ואמר רבא, בתחילה נקראת על שמו של הקדוש ברוך הוא ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה" ופירש שם רש"י "נקראת על שמו, של [אותו] תלמיד שטרח בה כדכתיב ובתורתו דמשמע של כל אדם". ובקידושין (לב ב ד"ה ובתורתו) פירש רש"י "ובתורתו יהגה - כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה בתחילה היא נקראת תורת השם ומשלמדה וגרסה היא נקראת תורתו" ובצל"ח (ברכות סד א ד"ה א"ר אלעזר א"ר חנינא) ביאר על דברי רש"י בע"ז, "משמע מדברי רש"י דמתחלה היינו תחלת למודו ולבסוף היינו אחר שטרח בה ושנה הרבה ולמדה וגרסה", הרי הדבר כמבואר שלרש"י לא חשיב קניין המסכת עד שלא סיימה בגרסה, ומבואר מה שכתב כאן דשלים מסכתיה היינו בגרסה ואז היא נקראת מסכתיה שלו, ולא מסכתא].

ולכן דווקא אביי שהוא ראש ישיבה, הוא העושה יו"ט כדחזי צורבא מרבנן דשלים מסכתיה בגרסה, דהנה ידוע דאביי היה תלמידו של רבה, ורבה היה חריף, עוקר הרים, כדאייתא בהוריות (שם), ותלמידו אביי הלך בשיטתו, כמוכח מכמה מקומות בתלמוד (ברכות לג ב, יומא לג א, ב"ב קיא ב), אולם גם אביי החריף מכיר ויודע בערך הבקיאיות, כדמצינו לו בעירובין (נג א) דאמר "ואנן כי סכתא בגודא לגמרא", דהיינו שהיה מתאונן על מיעוט בקיאיותו וגמרתו (עיין בספר הנותן בים דרך לרי"ל מימון שיחה שנייה), וממילא כדחזי צורבא מרבנן דשלים מסכתיה בגרסה, עשה יו"ט לבני הישיבה כדי לחזקם ולחנכם במעלת הבקיאיות.

עוד מבואר מדברי המהרש"א שהיו"ט לרבנן היינו סעודה, שהביא מהמדרש שעושים סעודה לגמרה של תורה.

ובזה יבואר מאמר תיתי לי, שפירש רש"י (במעשה הבא בגמרא) "תיתי לי, ישולם שכרי". ואם אמנם צ"ב אמאי שביק רש"י עד השתא מלפרש מאמר תיתי לי (ועיין מש"כ בזה בדרשות החת"ס ח"ב ליקוטי הש"ס שבת קיט א) בכ"ז אפשר לבאר ע"פ פירושו שמאמר תיתי לי היינו ישולם שכרי, דהנה

ק"ל (ביצה טז א) "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה. שאם פחת פוחתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו". לכן אמר אביי תיתי לי, שהתפלל שישולם שכרו, כדין, דהוצאה זו של בניו לתלמוד תורה אינה בחשבון המזונות הקצובים לו לאדם מר"ה, אלא אם הוסיף מוסיפים לו.

ובזה יבואר מש"כ רש"י שראש ישיבה היה, שהרי שנינו בסנהדרין (יט ב) "אמר רבי שמואל בר נחמיה אמר רבי יונתן, כל המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" ואביי שהיה ראש ישיבה הרי כל התלמידים בניו הם, ולכן הוצאה זו שהוציא לצורך סעודה לגמרה של תורה, חשיב כהוצאת בניו לת"ת, דהרי הם בניו ובסעודה לגמרה של תורה יש חיזוק גדול ללימודה.

2. הדיון בעניין פטור בכורים מתענית בערב פסח על ידי השתתפות בסיום מסכת נדון אצל פוסקים רבים, בין המתירים היו הדברי חיים מצאנז, השואל ומשיב (שהעיד על עצמו שכך עשה), הערוגות הבושם, המקור חיים ועוד רבים. בין האוסרים היו התשובה מאהבה בשם רבו הנודע ביהודה. עיין בזה בחזון עובדיה פסח (הלכות ערב פסח ס"ק ט). דעת מרן הגרא"ה קוק מובאת בסידור עולת ראי"ה (ח"ב עמ' רמג) "הבכור שהוא בריא ויודע שלא ימנע מקיום מצות הלילה יתענה ולא יסמוך על הסיום".

3. הטור והשו"ע (סי' תעב סע' א) כתבו שניהם שצריך שיהיה שולחנו ערוך מבעו"י, כדי שיאכל לאכול מיד משתחשך. אולם לא הביאו מקור לדין זה. ובביאור הגר"א (ס"ק א) כתב שמקור הדין הוא בתוס' פסחים (ק ב ד"ה שאין). דאיתא שם בגמרא "רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא אייתו תנאקמיה פרס מפה וקידש, תנ"ה שאין מביאין את השלחן אא"כ קידש ואם הביא פורס מפה ומקדש". והתוס' שם הקשו מהא דאיתא בשבת (קיט ב) דשני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בשונו מבית הכנסת, אם מצא שולחנו ערוך מלאך טוב אומר יה"ר שיהיה כך לשבת אחרת ומלאך רע עונה אמן בע"כ. ואילו כאן משמע שאין לערוך שולחן עד שיקדש? ותירצו התוס', שהשלחן היה ערוך במקום אחר, ואחר הקידוש מביאים אותו לפניו, ששלחנות שלהם קטנים היו. וכתבו התוס' שבזמנינו שהשלחנות גדולים, אנו פורסים מפה ומקדשים. ומה שעדיף לעשות כך ולא לקדש ואח"כ לערוך, הוא לפי שאיתא בשאלתות (יתרו נד) "כי היכי דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא". עכת"ד התוס'. ומזה למד הגר"א אצלנו שיש לערוך את השלחן מבעו"י כי כבוד החג הוא שיוכלו לאכל מהר¹.

¹ ואין להקשות שהרי לא אוכלים עד אחר קריאת ההגדה, שאדרבא היא הנותנת שלכן יותר יש להזדרז.

במשנ"ב (ס"ק א) העיר על לשון השו"ע "כדי לאכול מיד", דלאו דווקא לאכול, אלא הכוונה כדי שיוכל להתחיל הסדר תכף משתחשך ולא ישתהה.
ובערוה"ש (סע' ב) הביא טעם נוסף לעריכת שלחן מבעו"י וז"ל, "כדרך בני חורין ששולחנם ערוך זמן רב קודם האכילה".

4. במשנה פסחים (פ"י מ"ה) "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" וכתב הב"ח שזהו מקור הדין לסדר שולחנו בכלים נאים.
ובביאור הגר"א (סי' תעב ס"ק ב) הביא עוד מקור לדין זה מהגמרא בפסחים (קט"ז א) שם כתוב, "אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה אמר ליה בעי לאודווי ולשבוחי". ולמד הגר"א ממה ששאל ר"נ "ויהיב ליה כספא ודהבא" שצריך לסדר שלחנו בכלים נאים, כזכר ליציאת מצרים שנתן לנו הקב"ה כסף וזהב וכלים נאים.
וכתב המהרי"ל (סדר ההגדה סע' ד) "אמר מהר"י סג"ל כל ימות השנה טוב למנוע כלים נאים למען מיעוט שררה זכר לחורבן. לבד מלילות הסדר לפי שהתורה הזהירה להראות דרך חירות, וכן בא"ח. על דרך שמשמשין בכלי כסף וזהב ובגדי צבעונים באותה הלילה. ואפי' כלים הממושכנים בידו מן הגוים מותר להשים אותם על שלחן מיוחד לשמוח בראותם. וכן העיד שעשה כן אביו מהר"ם סג"ל".
ובשו"ע (סי' תעב סע' ב) פסק "יסדר שלחנו בכלים נאים כפי כוחו".
וכתב המג"א (ס"ק ב) את דברי המהרי"ל, ושהיה משתמש בפסח בכלי עכו"ם הממושכנים אצלו. והקשה על זה, שהרי שואל שלא מדעת הוי גזלן וגזל הגוי אסור ואיך מותר להשתמש בכליו בפסח? והשיב שכיון שלא עושה כן אלא פעם אחת בשנה, לא מקפיד הגוי.
ובט"ז (יו"ד סי' קכ"ק יא הביאו המג"א והמחצה"ש) כתב שאין בזה משום גניבה, מאחר ולא גרע מהפקעת הלואתו במקום שאין חילול ה' שמותר, מאחר ובא לידו בהיתר. והוסיף שאף גניבת דעת אין בזה.
אמנם בח"י (ס"ק ד) דקדק בדברי המהרי"ל שלא היה משתמש בכלים, אלא רק מניחם לפניו על השלחן לנוי, לכבוד סעודת פסח. וכ"כ במשנ"ב (ס"ק ו).